

Голові спеціалізованої вченої
ради ДФ 11.051.015
у Донецькому національному
університеті імені Василя Стуса,
доктору юридичних наук, декану
юридичного факультету,
доценту кафедри цивільного
права і процесу
Донецького національного
університету імені Василя Стуса
Коваль Ірині Федорівні

**ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА**

директора Державної установи «Інститут економіко-правових
досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України»,
члена-кореспондента НАН України,
члена-кореспондента НАПрН України,
доктора юридичних наук, професора
Устименка Володимира Анатолійовича на дисертацію
Мамедової Світлани Маліківни на тему «Застосування штрафних
санкцій в господарських відносинах», подану до захисту до
спеціалізованої вченої ради ДФ 11.051.015 у Донецькому національному
університеті імені Василя Стуса на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»

Актуальність обраної теми дослідження. Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження не викликає сумніву, оскільки у сфері господарських відносин часто виникають ситуації, пов'язані з порушенням правил здійснення господарської діяльності, невиконанням або неналежним виконанням учасниками господарських відносин своїх зобов'язань. Одним із ефективних способів захисту порушених прав учасників господарських відносин у цій сфері є застосування до порушників штрафних санкцій. Судова практика з приводу застосування штрафних санкцій, зокрема, щодо підстав застосування, зменшення розміру штрафних санкцій, звільнення від сплати штрафних санкцій тощо характеризується відсутністю сталого підходу, що призводить до непоодиноких випадків спотворення суті такого засобу захисту порушених прав учасників господарських відносин.

Про актуальність теми дисертації свідчить і те, що положення національного законодавства не позбавлені недоліків (зокрема має місце неузгодженість термінів «штрафні санкції», «неустойка», «штраф», «пеня»;

положень щодо зменшення розміру штрафних санкцій, звільнення від сплати штрафних санкцій тощо) та потребують удосконалення у сфері регулювання застосування таких санкцій в господарських відносинах.

З огляду на зазначене, обрана дисертанткою тема є актуальною і своєчасною для розвитку науки господарського права.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані дисертанткою, є аргументованими і переконливими. При їх доведенні та обґрунтуванні автором використано широке коло вітчизняних й зарубіжних наукових джерел з господарського права, українське і зарубіжне законодавство, проведено аналіз статистичних даних та матеріалів судової практики.

Джерельну базу роботи можна вважати цілком репрезентативною, оскільки дисертантка при проведенні дослідження використала значну кількість наукових і інших джерел (329 найменувань). Слід відзначити, що достатню увагу автор приділила аналізу зарубіжного досвіду врегулювання відповідних правовідносин, а саме проаналізовано законодавство Азербайджану, Болгарії, Вірменії, Голландії, Грузії, Італії, Казахстану, Киргизії, Китаю, Монголії, Німеччини, Росії, Філіппін, Франції, Чехії, Швейцарії щодо визначення штрафних санкцій, предмета штрафних санкцій, зменшення розміру штрафних санкцій, звільнення від сплати штрафних санкцій тощо, на підставі чого було обґрунтовано та доведено доцільність запровадження в національному господарському законодавстві окремих положень, що підтвердили ефективність їх застосування в інших державах. Дисертантка проаналізувала статистичні дані, зокрема, в частині дослідження судової практики щодо тенденцій збільшення розміру штрафних санкцій, їх зменшення та звільнення від сплати.

Структура дисертації обумовлена поставленими завданнями та відповідає внутрішньому логічному зв'язку етапів дослідження та складається із вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків. Всі розділи та підрозділи за своїм змістом є взаємопов'язаними та взаємоузгодженими й засвідчують, що авторові вдалося виконати поставлені завдання й досягти мети дослідження.

У дисертації матеріал викладено юридично грамотно та логічно. Ведення наукової дискусії відзначається поміркованою коректністю і аргументованістю. Під час доведення власної позиції авторка дотримується академічної етики.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження як діалектичний, системний, історичний, статистичний, логіко-юридичний, формально-логічний та порівняльно-правовий. Використання зазначених методів дозволило авторці розробити нові концептуальні підходи щодо розв'язання теоретичних та практичних проблем застосування штрафних санкцій в господарських відносинах, а також сформулювати відповідні пропозиції

щодо вдосконалення чинного законодавства України, що висвітлені у вигляді проекту Закону України «Про внесення змін і доповнень в Господарський кодекс України щодо застосування штрафних санкцій».

Наукова новизна результатів дисертації, яка відображена в тих висновках, положеннях, пропозиціях, що виносяться на захист, полягає в тому, що представлена робота є першою у вітчизняній науці господарського права системною науковою роботою з вивчення теоретичних та практичних проблем застосування штрафних санкцій в господарських відносинах.

Серед важливих положень дисертації, які становлять її новизну та дозволяють стверджувати про завершеність праці і отримання нових науково обґрунтованих результатів, що в сукупності вирішують важливу наукову проблему, слід відзначити наступні.

Здобувачкою вперше аргументовано, що в господарських відносинах при застосуванні штрафних санкцій такий принцип юридичної відповідальності як принцип невідворотності відповідальності не є обов'язковим в зв'язку з тим, що пред'явлення до порушника вимоги про сплату штрафних санкцій є правом кредитора, а не обов'язком, і навіть при наявності правопорушення застосування штрафних санкцій можливе лише на підставі волевиявлення кредитора.

Важливим здобутком дисертантки є вперше запропоновані додаткові критерії класифікації штрафних санкцій в господарському праві за: 1) суб'єктом застосування (кредитор і суд: штрафні санкції, які застосовуються кредитором за наслідками досудового врегулювання спору; штрафні санкції, які застосовуються судом); 2) предметом (пеня та штраф стягуються виключно у грошовій сумі; неустойка - у грошовій сумі або речами, визначеними родовими ознаками); 3) видом порушення (порушення правил здійснення господарської діяльності; невиконання господарського зобов'язання; неналежне виконання господарського зобов'язання); 4) періодичністю нарахування штрафних санкцій (за весь період правопорушення – неустойка; одноразово - штраф; поденно - пеня).

Аргументованою вбачається пропозиція здобувачки щодо вперше запропонованого вичерпного переліку підстав, за наявності яких суд зменшує розмір штрафних санкцій: 1) відсутність збитків у кредитора при порушенні зобов'язання боржником; 2) наявність надмірно великого розміру штрафних санкцій порівняно із збитками кредитора; 3) важкий майновий стан боржника та/або задовільний майновий стан кредитора; 4) негайне добровільне усунення винною стороною порушення та його наслідків; 5) відсутність у боржника належних йому бюджетних асигнувань; 6) наявність заборгованості контрагентів перед боржником; 7) перебування боржника (якщо це фізична особа – підприємець) на самоізоляції або обсервації; 8) відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів внаслідок форс-мажорних обставин з приведенням у відповідність цим пропозиціям положень ст.ст. 218, 233 ГК України; та запропонованого авторкою переліку підстав, за наявності яких суду надано право зменшити розмір штрафних

санкцій, у випадку, якщо підприємство-боржник: 1) є містоутворюючим; 2) має стратегічне значення для економіки і безпеки держави; 3) здійснює ризиковий вид діяльності; 4) є соціально значущим, тобто займається виробництвом суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не є рентабельним; 5) є казенним підприємством; 6) є неприбутковою організацією з уточненням, що таке зменшення можливо по відношенню до суб'єктів з особливим господарсько-правовим статусом лише за наявності виняткових обставин, що мають істотне значення для економіки.

Поряд з положеннями, що вперше виносяться на захист, новизною характеризуються також положення, в яких здобувачка пропонує удосконалити або розвинути певні твердження, тези, пропозиції чи висновки, що сформульовані у науці господарського права раніше. Так, авторкою на підставі системного аналізу чинного законодавства та доктринальних положень удосконалено визначення «штрафні санкції» шляхом уточнення, що це заходи державного або приватного примусу, які застосовуються до учасників господарських відносин у вигляді стягнення неустойки, штрафу, пені, розмір та спосіб обчислення яких встановлюється законом або договором, що обраховуються грошовою сумою або, у випадках передбачених договором, речами, визначеними родовими ознаками, вартість яких еквівалентна сумі таких санкцій, яку учасник господарських відносин зобов'язується сплатити або передати у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Здобувачкою удосконалено положення щодо визначення поняття «порушення правил здійснення господарської діяльності» як протиправної дії (або бездіяльності), що вчиняється учасником господарських відносин у вигляді недотримання вимог нормативно-правових або локальних актів, які закріплюють умови, правила та порядок організації і здійснення відповідної господарської діяльності.

Дисертанткою уточнено мету застосування штрафних санкцій, якою є забезпечення інтересів сторін господарських відносин, стимулювання боржника до належного виконання своїх обов'язків, запобігання чи мінімізації негативних наслідків, що можуть настати у разі порушення прав кредитора, сприяння стабільності господарських договірних відносин та укріплення фінансово-господарської дисципліни господарюючих суб'єктів.

Позитивним є доопрацювання автором положення щодо функцій штрафних санкцій з уточненням, що до моменту правопорушення основною функцією є стимулююча, а додатковою – забезпечувальна, яка має превентивний характер; після моменту правопорушення основними функціями стають забезпечувальна, компенсаційна (відновлювальна) та штрафна (остання лише при такому виді неустойки як штрафна) функції, а додатковою виступає стимулююча функція.

Не можна не підтримати конкретизовані здобувачкою ознаки

задовільного майнового стану кредитора, серед яких: а) наявність в балансі дебіторської заборгованості, що перевищує кредиторську заборгованість за умови відсутності сумнівного боргу і безнадійної дебіторської заборгованості; б) перспективи отримання прибутку через наявність інших господарських договорів з контрагентами, дохід від яких перевищує суму завданих збитків боржником; та ознаки важкого майнового стану боржника з конкретизацією що ними є: а) відкриття провадження у справі про банкрутство; б) перебування у стані ліквідації; в) заборгованість понад 6 місяців перед державним (місцевим) бюджетом, Пенсійним фондом України та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування, що підтверджується довідками відповідних органів державної влади; г) наявність в Єдиному державному реєстрі судових рішень справ, в яких боржник виступає відповідачем щодо виконання зобов'язання перед кредиторами; г) наявність відомостей про обтяження речових прав на нерухоме майно боржника; д) наявність в балансі кредиторської заборгованості, що перевищує дебіторську заборгованість боржника за умови наявності сумнівного боргу і безнадійної дебіторської заборгованості.

Позитивним в роботі є те, що авторкою уточнено критерії розмежування штрафних та адміністративно-господарських санкцій, якими виступають: 1) наявність приватного або публічного інтересу (перші застосовуються за порушення приватного інтересу, який представляє собою майнові інтереси окремих учасників господарських відносин, а другі – публічного, який полягає в забезпеченні підвищення ефективності суспільного виробництва, ефективному функціонуванні суспільного господарського порядку в національній економіці); 2) спеціальний суб'єкт ініціювання застосування (штрафні санкції застосовуються за ініціативою учасників господарських відносин, адміністративно-господарські санкції – уповноважених органів державної влади чи органів місцевого самоврядування); 3) фонд (бюджет) зарахування сум санкцій (штрафні санкції стягуються на користь учасників господарських відносин, адміністративно-господарські – в дохід державного або місцевого бюджетів; 4) правова природа відносин (штрафні санкції застосовуються за порушення договірних господарських зобов'язань та за порушення правил здійснення господарської діяльності, адміністративно-господарські санкції – виключно за порушення правил здійснення господарської діяльності); 5) суб'єкт відповідальності (штрафні санкції застосовуються до учасників господарських відносин, адміністративно-господарські санкції – тільки до суб'єктів господарювання).

Дисертанткою конкретизовано визначення поняття «прострочення виконання» як невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання з уточненням, що якщо боржник не приступив до виконання зобов'язання – має місце невиконання зобов'язання, а у разі виконання з порушенням визначеного строку - неналежне виконання.

Заслужують на увагу та позитивну оцінку також інші пропозиції авторки, представлені в тексті роботи.

У цілому дисертаційне дослідження містить теоретичні розробки і практичні пропозиції, які характеризуються єдністю змісту, новизною, свідчать про особистий внесок дисертантки у науку господарського права.

Дисертаційне дослідження С. М. Мамедової виконано відповідно до основних положень Розділу 1 Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016 – 2020 роки, схваленої Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, а також Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених загальними зборами Національної академії правових наук 03 березня 2016 року. Дисертаційна робота спрямована на виконання Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 року. Дисертацію виконано в межах теми «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0112U002868) та теми «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0118U003140), за якими дисертанткою здійснено теоретичну розробку поняття, підстав та порядку застосування штрафних санкцій в господарських відносинах та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення господарського законодавства у цій сфері.

Дисертаційна робота за своїм змістом та формою відповідає встановленим нормативним вимогам та профілю спеціальності 081 – Право.

Висновки дисертантки з огляду на розвиток наукових досягнень і практичних напрацювань є цілком обґрунтованими. Рекомендації, запропоновані в роботі, можуть бути використані при розробці змін і доповнень до Господарського кодексу України.

Крім того, положення дисертації можуть бути використані при підготовці підручників та навчальних посібників для студентів та аспірантів юридичних закладів вищої освіти, науково-практичних коментарів до нормативно-правових актів України.

Слід зазначити, що результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі при викладанні дисципліни «Господарське право», «Забезпечення виконання зобов'язань», «Цивільне право (загальна частина)» у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (*довідка № 46/01.1.3-43 від 16 червня 2020 року*).

Наведені в дисертаційному дослідженні висновки та пропозиції удосконалення організації договірної та претензійної роботи щодо застосування штрафних санкцій можуть бути корисними у практичній діяльності суб'єктів господарювання. Щодо окремих результатів дослідження прийнято рішення про їх врахування в практичній діяльності Приватного підприємства «Вінницька інвестиційно-торговельна група» (*довідка № 02/129 від 18.06.2020 року*).

Аналіз змісту анотації засвідчує її відповідність основним положенням, які викладено в тексті дисертації. Анотацію подано українською та англійською мовами. Вона є узагальненим коротким викладом основного змісту дисертаційного дослідження. Дисертанткою стисло окреслено основні результати дослідження та зазначені положення наукової новизни. Анотація відповідає вимогам, встановленим п. 10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167, а також пунктом 2 Вимог до оформлення дисертації, затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Результати дисертаційного дослідження опубліковано в чотирьох наукових статтях, з яких три статті вийшли друком у фахових наукових виданнях України, одна стаття - в науковому періодичному виданні держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та ЄС, а також п'яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Опубліковані статті відображають основні аспекти дисертаційного дослідження. Можна зробити висновок про оригінальність, самостійність та наукову новизну роботи та використання автором власних підходів до розв'язання цілої низки питань.

Відсутність порушення академічної доброчесності. З аналізу змісту тексту дисертації вбачається дотримання дисертанткою вимог академічної доброчесності у повному обсязі, що підтверджується наступним: дисертація Мамедової С. М. містить посилання на згадані автором у тексті джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримано вимоги законодавства про авторське право.

Таким чином, у дисертаційному дослідженні не виявлено ознак академічного плагіату, фальсифікації та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного автором дослідження.

Разом з тим, **деякі висновки та пропозиції, зроблені С. М. Мамедовою** в дисертаційному дослідженні «Застосування штрафних санкцій в господарських відносинах», **потребують додаткового наукового обґрунтування або можуть бути предметом наукової дискусії.**

По-перше, потребує уточнення та додаткового обґрунтування висновок дисертантки щодо правомірності одночасного застосування пені та штрафу за порушення господарських зобов'язань, який авторка аргументує тим, що неустойка, штраф та пеня є видами штрафних санкцій, а не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності, і представляють собою різний набір санкцій у межах одного виду відповідальності. Вбачається, що така позиція дисертантки є кредитор-орієнтованою і сприятиме появі надмірного фінансового тягара для боржника.

По-друге, потребує додаткової аргументації висновок дисертантки щодо встановлення граничної межі розміру зменшення штрафних санкцій не більш ніж на 50 % для усіх учасників господарських відносин. Зазначена пропозиція потребує додаткового обґрунтування через те, що цілком логічною вбачається судова практика, в якій суд підходить до кожного випадку неформально, індивідуально, з урахуванням значення того чи іншого суб'єкта господарювання для вітчизняної економіки та потреб населення.

По-третє, дискусійною є теза дисертантки, що після моменту правопорушення основними функціями стають забезпечувальна, компенсаційна (відновлювальна) та штрафна (остання лише при такому виді неустойки як штрафна) функції, а додатковою виступає стимулююча функція. Постає питання: яким чином реалізується стимулююча функція стосовно боржника після правопорушення, яке потребує уточнення.

По-четверте, додаткового обґрунтування потребує пропозиція дисертантки щодо визначення «штрафні санкції», в якому однією з кваліфікуючих ознак таких санкцій автор називає предмет неустойки, в якості якого пропонує закріпити, крім грошової суми, також речі, визначені родовими ознаками. Виникає питання: чим саме обумовлена необхідність встановлення альтернативного варіанту предмета штрафних санкцій та чому такий варіант обмежується саме речами, визначеними родовими ознаками.

По-п'яте, дисертантка конкретизує перелік підстав, за наявності яких суд зменшує розмір таких санкцій, серед яких в тому числі наявність заборгованості контрагентів перед боржником; відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів внаслідок форс-мажорних обставин; перебування боржника (якщо це фізична особа – підприємець) на самоізоляції або обсервації тощо. Згідно положень господарського законодавства не вважаються обставинами, які впливають на обсяг господарсько-правової відповідальності, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів, тому потребує аргументації кореляція зазначених пропозицій з положеннями діючого законодавства.

Разом з тим, висловлені вище зауваження не стосуються концептуальних положень дисертаційного дослідження С. М. Мамедової, а тому не впливають на його загальну позитивну оцінку.

Вищевикладені зауваження свідчать про науковий інтерес і підставу для дискусії, що підвищує якість дослідження та позитивно впливає на високий науково-теоретичний рівень роботи. Дисертація, підготовлена С. М. Мамедовою, є самостійною кваліфікаційною науковою працею, виконана дисертанткою особисто, містить нові науково обґрунтовані результати теоретичного та практичного спрямування, що мають істотне значення для галузі знань 08 «Право» та вирішують наукове завдання, що полягало в розробленні нових науково-теоретичних положень щодо правових засад застосування штрафних санкцій в господарських відносинах та

підготовці пропозицій, спрямованих на удосконалення господарського законодавства. Результати дисертації дістали втілення у відповідних наукових публікаціях, що підтверджують особистий внесок дисертантки в розвиток юридичної науки взагалі та науки господарського права зокрема та характеризуються єдністю змісту.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертаційна робота Мамедової Світлани Маліківни на тему «Застосування штрафних санкцій в господарських відносинах» за змістом, оформленням, актуальністю, новизною одержаних наукових результатів є самостійною завершеною науковою роботою, що містить суттєві положення для розвитку науки господарського права. Робота виконана на достатньо високому теоретичному рівні, її зміст повною мірою розкриває тему дослідження. Наукові положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, в цілому є належним чином аргументованими, достовірними і новітніми. Дослідження має і практичну спрямованість, оскільки містить низку конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного господарського законодавства та пропозицій щодо правозастосування.

Дисертація «Застосування штрафних санкцій в господарських відносинах» є першим комплексним дослідженням за відповідним науковим напрямом і відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, в тому числі вимогам, передбаченим пунктом 10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167, а її автор **Мамедова Світлана Маліківна** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент - директор

ДУ « Інститут економіко-правових досліджень

імені В. К. Макутова НАН України»,

член-кореспондент НАН України,

член-кореспондент НАПрН України,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

В. А. Устименко